

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ
POLİS AKADEMİYASI**

KAFEDRA: “CİNAYƏT HÜQUQU”

Fənn: “CİNAYƏT HÜQUQU”

M Ü H A Z İ R Ə

**MÖVZU № 21. “Cinayət hüququnun Xüsusi hissəsinin anlayışı,
sistemi və cinayətin tövsifi”.**

TƏRTİB ETDİ: “Cinayət hüququ” kafedrasının rəisi,
polis polkovniki
İmrəli Məmmədli

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə olunub və təsdiq edilmişdir.
Protokol № _____ “ _____ ” _____ 2016-cı il.

BAKI 2016

MÖVZU № 21. “Cinayət hüququnun Xüsusi hissəsinin anlayışı, sistemi və cinayətin tövsifi”.

P L A N :

Giriş:

1. Cinayət hüququnun xüsusi hissəsinin anlayışı, vəzifələri və sistemi.
2. Cinayətin tövsifinin anlayışı, əhəmiyyəti və mərhələləri.
3. Cinayətin tərkib əlamətlərinə görə tövsifi.

Nəticə:

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı,2020.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, 2020.
3. Səməndərov F.Y. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası. Bakı, 2019.
4. Səməndərov F.Y. Şəxsiyyət əleyhinə cinayətlər. Tövsif məsələləri. Bakı, 1997.
5. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəmə Plenumunun qərarları. Bakı, 2015.
6. Azərbaycan Respublikasının “Polis haqqında” Qanunu (28 oktyabr 1999-cu il). Bakı-Qanun-2015.
7. R.İ.Quliyev, M.H.İmanov. Cinayət hüququ. Xüsusi hissə. Dərslik. Bakı,2001.
8. Ляпунов Й.И. Мшвениерадзе П.Й. Основы системизаций норм. Особенной част. Уголовное право. БЫ. П-195. № 3. с. 25-33.
9. Кругликов Л.Л. Уголовное право Росиии. Часть особенная. М., 2004.
10. Уголовное право. Особенная часть. М, 1998.
11. Учебник. Уголовное право (Особенная част). М., 2001-2003.
12. Кригер Г.Л. Некоторые вопросы построения особенной част. Уголовное кодекса. Москва, 1984.

GİRİŞ

Dünyada elə bir ölkə yoxdur ki, orada təhsilin yüksək səviyyədə olması arzulanasın. Çünki, iqtisadiyyatı, elm və mədəniyyəti və ümumilikdə dövləti yalnız həqiqi bilik almış adamlar inkişaf etdirib irəlilədə bilər.

XXI əsrdə Azərbaycan Respublikasında təhsil sistemində aparılan islahatlar bu sahədə yaranmış problemlərin həll edilməsi bu gün ən öndə məsələlərdən sayılır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 15 iyun 1999-cu il tarixli sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat proqramını” təsdiq etmişdir. Bu proqramda təhsil tərbiyənin məzmununun yeniləşdirilməsi, ölkəmizin təhsil müəssisələrinin tədris-metodiki ədəbiyyatlarla sistemli, müntəzəm və fasiləsiz olaraq təmin olması əks olunur.

Qeyd edək ki, aparılan bu islahatlar insan hüquqlarının qorunmasında mühüm rol oynayacaqdır. Çünki həqiqi bilik almış şəxslərin qanun pozuntularına yol verməmələrinə nisbətən az təsadüf olunur və eyni zamanda demək olar ki, belə məmurlar hüquqpozmalarına daha tez reaksiya verirlər.

Bütün bu vəzifələri uğurla həyata keçirmək üçün həm də polis əməkdaşlarının bilik səviyyəsi, peşəkarlığı artırmaları və təhsil sahəsində uğurlu nailiyyətlər əldə edilməlidir.

Vətəndaşların hüquqlarının qorunmasının təmin olunmasında Cinayət hüququnun da mühüm əhəmiyyəti var.

Son illərdə sülhün və bəşəriyyətin təhlükəsizliyinə qəsd edən cinayətlər, terrorizm, narkotik maddələri qanunsuz dövriyyəsi, mütəşəkkil cinayətkarlıq sifarişlə törədilən cinayətlər hava gəmilərinin qaçırılması, qaçaqmalçılıq, silah alveri və sair bu kimi kriminal fəaliyyət formaları kəskin şəkildə artırmışdır. Belə vəziyyətdə dövlətləri cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində səylərini birləşdirməyə sövq etmişdir. Bu məsələdə dövlətlər arasında cinayətkarlıqla mübarizə üzrə beynəlxalq əməkdaşlığa yönələn bir sıra beynəlxalq konvensiyalar qəbul edilmişdir. Bunlara misal olaraq 1961-ci il narkotik vasitələr haqqında vahid

konvensiya 1976-cı il “Terrorizmlə mübarizə haqqında” Avropa Konvensiyası 1989-cu il “Muzdlu cinayətkarların təmin edilməsi, maliyyələşdirilməsi, ələ alınması və istifadə edilməsilə mübarizə haqqında” Konvensiyası, 1979-cu il “Girov göütrmə ilə mübarizə haqqında” BMT-nin Konvensiya və sairəni misal göstərmək olar.

Müasir tarixi dövrdə nəzərə almalıyıq ki, insan hüquqları və azadlıqları haqqında, hüquqi dövlət haqqında təlimlər hüquqi şüurda, təfəkkürlərdə hakim təsəvvürlərə çevrilir, ümumbəşəri dəyər kimi qəbul edilir.

Belə vəziyyətdə Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi-nin düzgün tətbiq olunması vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunmasında əsas vəzifələrdən biridir.

Sual 1. Cinayət hüququnun xüsusi hissəsinin anlayışı, vəzifələri və sistemi.

Cinayət hüququ Ümumi və Xüsusi hissələrdən ibarətdir və bir-biri ilə qarşılıqlı vəhdət təşkil edir.

Cinayət hüququnun Xüsusi hissəsi – cinayət hesab edilən əməllərin dairəsini və onların əlamətlərini, həmçinin onların törədilməsinə görə təyin olunması nəzərdə tutulmuş cəzaların növünü və həddini müəyyən edən hüquq normalarının məcmusudur.

Qeyd edək ki, Ümumi hissə – cinayət hüququnun ümumi müddələrinin prinsiplərini və institutlarını əks etdirdiyi halda, Xüsusi hissə konkret cinayət növlərinin və onların törədilməsinə görə nəzərdə tutulan cəzalrı müəyyən edir. Göründüyü kimi cinayət hüququnun Xüsusi hissəsinin norma-larının səmərəliliyi və həqiqiliyi bilavasitə cinayətkarlığın səviyyəsi ilə əlaqədardır. Təəssüflər olsun ki, son illərdə cinayətkarlığa qarşı uğurla mübarizə aparılsa da keçid dövrü üçün xarakterik olan cinayətkarlığın kəmiyyət və keyfiyyətə artması müşahidə olunur. Məsələn, Azərbaycan Respublikası üzrə qeydə alınmış cinayətlərin ümumi sayı 1997-ci ildə 13989, 1991-ci ildə 15617, 1992-ci ildə 22454, 1994-cü ildə 18553, 1996-cı ildə 17528 olmuşdur. Statistikadan göründüyü kimi son beş ildə cinayətkarlığın səviyyəsi nisbətən aşağı düşsə də, ümumi 1987-ci ildə müqayisədə artmışdır. Həm də bu artım içərisində vətənə xəyanət, terror aktı, banditizm, muzzla adamöldürmə, zorla, quldurluq, narkotik vasitələrin alqı-satqısı, silah alveri, dələduzluq və s. bu kimi axır cinayətlərin çəkisi var. Aydınır ki, cinayətkarlığın səviyyəsini minimuma endirmək ancaq, siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, idarəçilik sahəsində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə mümkündür.

Bu vəzifələrin həyata keçirilməsinə cinayət qanunu həm də onun Xüsusi hissəsi birinci dərəcəli rol oynayır. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsində bilavasitə icraçı orqanlarından biri polis orqanlarıdır.

Polis haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda (28 oktyabr 1999-cu il) bilavasitə polis əməkdaşlarının vəzifəli kimi göstərilir:

- hazırlanan cinayətin qarşısının alınması üçün təxirə salınmaz tədbirlər görmək (13-cü maddə);
- törədilmiş cinayətləri açmaq (3-cü maddə);
- şəxsiyyəti, insan hüquq və azadlıqlarının və mülkiyyəti hüquqazidd əməllərdən qorumaq (3-cü maddə) və s.

Həmin qanun 15-ci maddəsində isə “Cinayətlərin və digər hüquqpozmalara qarşısının alınması və onların açılması sahəsində polis əməkdaşının vəzifələri” sadalınmışdır. Bütün bu vəzifələrin uğurla həyata keçirilməsində isə cinayət hüququnun Xüsusi hissəsinin dərinədən öyrənilməsinə böyük ehtiyac var.

Xüsusi hissə konkret cinayətlərlə mübarizədə öz funksiyasını Ümumi hissənin normaları ilə vəhdətdə yerinə yetirilə bilər. Cinayət hüququnun Ümumi və Xüsusi hissəsinin vəhdətdə olması həm də Ümumi hissə normalarının Xüsusi hissəsinin normaları üçün baza olmasından irəli gəlir. Ümumi hissənin normaları ancaq Xüsusi hissə normaları isə Ümumi hissənin normaları mütləq nəzərə alınmaqla tətbiq olunur. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 70-ci maddəsində banditizm cinayətinin əlamətləri təsvir olunaraq göstərilir ki, “hər hansı müəssisə, idarə, təşkilat, yaxud ayrı-ayrı şəxslərə basqın etmək məqsədilə bandalar təşkil etmə, habelə belə bandalarda və ya onların etdikləri basqınlarda iştirak etmə banditizm cinayəti hesab olunur”. Lakin şəxslərin törətdiyi əməldə bu əlamətlər olsa da onların cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün hökmən Ümumi hissənin müvafiq normalarına müraciət etmək lazımdır. Belə ki, CM-nin Ümumi hissənin 3-cü maddəsi (cinayət məsuliyyətinin əsasları) 8 və 9-cu maddələri (təqsirli formaları və növləri), 10-cu maddəsi (qanunla müəyyən olunmuş yaş həddini, anlaqlılıq, fiziki şəxs əlamətləri), 15-ci maddəsi (cinayətin edilmə mərhələləri), 17-ci maddəsi (iştirakçılıq) və s. maddələrinin tələbləri mütləq nəzərə alınmalıdır. Cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmiş şəxsə cəza təyin edilməsi zamanı isə CM-nin 35, 36, 37, 38, 39, 40-cü maddələrinin tələbləri nəzərə

alınmalıdır. Göründüyü kimi, Ümumi hissə ilə Xüsusi hissənin qarşılıqlı əlaqəsinin mütləqliyini göstərən belə misalları artırmaq olar.

Cinayət hüququnun Ümumi və Xüsusi hissələrinin normalarının vəhdətdə olması onların Azərbaycan Respublikasının cinayət hüququ üçün ümumi olan eyni prinsiplərə əsaslanmaları ilə bağlıdır. Bu prinsiplərə qanunçuluq, vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyi ədalətlik, humanizm və s. prinsipləri misal göstərmək olar.

Bütün bunlarla bərabər Xüsusi hissənin normalarının məzmunu təkcə cinayət hüquqi qadağanların və onların pozulmasına görə sanksiyaların müəyyən edilməsindən ibarət deyildir. Xüsusi hissə normalarının cinayət hüquqi tənzimləmə predmeti daha genişdir.

Cəmiyyətimizdə gedən köklü islahatlar və dəyişikliklər cinayətkarlığın və onun ayrı-ayrı növlərinin səviyyəsinin və dinamikasının da dəyişməsinə səbəb olur ki, bu da bilavasitə öz əksini tapır. Sərbəst bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olar. Əvvəllər ictimai təhlükəli hesab edilən bir çox əməllər artıq öz ictimai təhlükəliliyini itirmiş və Cinayət Məcəlləsindən çıxarılmışdır. Məsələn, “Xüsusi müəssisə sahibliyi fəaliyyəti” (CM 152-ci maddə), “Ticarət vasitəçiliyi” (CM 152.1-ci maddə), “Alver” (CM 153-cü maddə) “Qanunsuz olaraq benzin və ya digər yanacaq-sürtgü materialları buraxma” (CM 154.4-cü maddə) və s. bu kimi əməllər artıq cəmiyyət üçün ictimai təhlükəli hesab edilir. Eyni zamanda yeni neqativ sosial halların yaranması və genişlənməsi bir çox əməllərin kriminallaşdırılmasını zəruri etmişdir.

Cinayət hüququn Xüsusi hissəsi dedikdə, təkcə onu cinayət hüququnun bir hissəsi kimi deyil, daha mənada başa düşmək lazımdır. Yəni, Xüsusi hissə həm də cinayət hüquq elminin nisbi müstəqil sahəsi kimi başa düşülməlidir.

Cinayət hüquq elminin bu hissəsinin predmetini Xüsusi hissəni təşkil edən normaların, bu normaların tətbiqi praktikasını Xüsusi hissənin bütün sisteminin və ya onun ayrı-ayrı normalarının səmərəliliyinin öyrənilməsi, həmçinin cinayət

qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi problemlərinin bu barədə təkliflərin hazırlanmasıdır.

Cinayət hüquq elminin Xüsusi hissəsinin öyrənilməsi zamanı tarixi, müqayisəli – hüquqi, sosioloji, məntiqi – hüquqi sistemli strukturlu və s. bu kimi tədqiq metodlarından istifadə olunur. Bu zaman hüquqi statistik məlumatlardan, ayrı-ayrı növdən və qrupdan olan cinayətlər üzrə məhkəmə ümumiləşdirilmələrindən istifadə edilir. Xarici dövlətlərin – cinayət qanunvericiliyini həmçinin cinayət qanunvericiliyinin tətbiqi nəticələrini nəzərə alır.

Cinayət hüququnun Xüsusi hissəsinin vəzifələri Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin vəzifələrinə uyğundur. Bu vəzifələr isə Cinayət Məcəlləsinin 1-ci maddəsində göstərilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin vəzifəsi Azərbaycan Respublikasının ictimai quruluşunu, onun siyasi və iqtisadi sistemini, mülkiyyəti, şəxsiyyəti, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının, habelə bütün hüquq qaydalarını cinayətkar qəsdlərdən qorumaqdır.

Bu vəzifəni həyata keçirməkdən ötrü Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi hansı ictimai təhlükəli əməlləin cinayət əməli olduğunu müəyyən edir və cinayət törətmiş şəxslərə tətbiq ediləcək cəzaları təyin edir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bu vəzifələri yerinə yetirmək üçün Xüsusi hissə ilə Ümumi hissə qarşılıqlı vəhdətdə fəaliyyət göstərirlər.

Xüsusi hissə normaları təkcə Ümumi hissənin normaları ilə deyil eyni zamanda digər hüquq sahələrinin normaları ilə də sıx əlaqədardır. Belə ki, Xüsusi hissənin bir sıra normaları vardır ki, onların dispozişiyaları olanketdir. Yəni Xüsusi hissənin normasında göstərilən hər hansı ictimai təhlükəli əməlin əlamətləri natamam şəkildə göstərilir. Bu əlamətləri tamamlamaq üçün müvafiq olaraq digər normativ aktlara müraciət olunması tələb olunur.

Məsələn, belə maddələrə misal olaraq CM-nin 159, 160, 162, 284 və s. bir çox maddələrini göstərmək olar.

Beləliklə, bütün deyilənləri ümumiləşdirərək qeyd etmək lazımdır.

Cinayət hüququnun Xüsusi hissəsi – cinayət hesab edilən konkret əməllərin dairəsini və onların əlamətlərini həmçinin onların əlamətlərini həmçinin onların törədilməsinə görə təyin olunması nəzərdə tutulan cəzaların növünü və həddini müəyyən edən hüquq normalarının məcmusudur.

Cinayət hüquq elminin bir hissəsi olan Xüsusi hissə (elminin) predmetini Xüsusi hissə təşkil edən normaların, ən normaların tətbiqi praktikasını, Xüsusi hissənin bütün sisteminin və ya onun ayrı-ayrı normalarının səmərəliliyini öyrənilməsi, həmçinin cinayət qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və bu barədə təkliflərin işlənilib hazırlanmasıdır.

Cinayət hüququ Xüsusi hissənin vəzifələri Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin vəzifələrinə uyğundur.

“Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin vəzifəli Azərbaycan Respublikasının ictimai quruluşunu, onun siyasi və iqtisadi sistemini, mülkiyyəti, şəxsiyyəti, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını habelə bütün hüquq qaydalarını cinayətkar qəsdlərdən qorumaqdır”.

Cinayət hüququnun Xüsusi hissəsinin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, Xüsusi hissə konkret cinayət əməlini müəyyən edir və həmin əməlin əlamətlərini təsfi edir. Ancaq Xüsusi hissənin verilmiş normasının Ümumi hissənin normalarını nəzərə almaqla hüquqi təhlili törədilmiş əməldə cinayət tərkibinin olub-olmamasını ayırd etməyə imkan verir.

Cinayət hüququnun Xüsusi hissəsi üçün də hüquq bütün sahələri üçün xarakterik olan prinsiplər əsas götürülür.

Bu prinsiplərdən aparıcısı (əsas) qanunçuluq prinsipidir. Bu prinsipdən başqa Xüsusi hissə üçün vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyi, fərdi məsuliyyət, ədalətlik, humanizm, dövlət məcburiyyət tədbirlərinə qənaət prinsipi, təsirə görə məsuliyyət prinsipi, cəzanın fərdiləşdirilməsi prinsiplərinə xarakterikdir.

Cinayət hüququnun Xüsusi hissəsi cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Cinayət qanunvericiliyi müəyyən edir ki, cinayət məsuliyyətinin yeganə əsası əməldə cinayət tərkibininin olmasıdır.

Cinayət Məcəlləsinin 3-cü maddəsində göstərilir ki, “Yalnız cinayət etməkdə təqsirləndirilən şəxs, yəni cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş ictimai təhlükəli əməli qəsdən və ya ehtiyatsızlıq üzündən etmiş olan cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir və cəzalandırılır”.

Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin sistemi dedikdə Xüsusi hissəyə daxil olan institutların və ya normaların müəyyən məntiqi ardıcılıqla düzülüşünü başa düşmək lazımdır.

Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin sistemi 7 aprel 1998-ci ildə Cinayət Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklərə qədər XI-ci fəsildən ibarət idi. Lakin Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul olunmuş yeni Konstitusiyasından mülkiyyətin hər üç formasının (dövlət, xüsusi və bələdiyyə) eyni ciddiliklə mühafizə edilməli olduğunu təsbit etdikdən sonra Cinayət Məcəlləsində dövlət və ictimai və xüsusi mülkiyyətin mühafizəsinə fərqli münasibət göstərilməsi ləğv olundu.

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin sistemi aşağıdakı kimidir:

I bölmə – sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər (100-112).

II bölmə – şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər (120-176).

III bölmə – iqtisadi sahədə cinayətlər (177-213).

IV bölmə – ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər (214-273).

V bölmə – dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlər (274-326).

VI bölmə – hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər (327-353).

Sual 2. Cinayətin tövsifinin anlayışı, əhəmiyyəti və mərhələləri.

Tövsif sözü latın dilindən götürülüb, mənası hər hansı bir şeyin, hadisənin keyfiyyətinin müəyyən etmək, ona qiymət verməkdir. Dilimizdə isə ərəb sözü olan “tövsiyyə” sözündən keçmişdir (eyni məna verir).

Azərbaycan dilində işlənən tövsif sözü isə ərəb dilində olan “tövsiyyə” sözündən alınmadır və mənası necə hərəkət etmək, qiymət vermək, keyfiyyətini müəyyən etmək deməkdir.

Cinayət hüququnda cinayətin tövsifi dedikdə – törədilmiş ictimai təhlükəli əməlin əlamətləri ilə cinayətin hüquq normasında nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin əlamətləri arasındakı dəqiq uyğunluğu müəyyən edilib hüquqi cəhətdən rəsmiləşdirilməsi başa düşülməlidir. Başqa sözlə demək cinayətin tövsifi – konkret şəxs tərəfindən törədilmiş ictimai təhlükəli əməlin bütün əlamətlərin özündə əks etdirən cinayət hüquq normasının seçilib-tətbiq olunmasıdır.

Ümumiyyətlə, cinayətin tövsifi ikili əhəmiyyətə malikdir. Birincisi, hüququ tətbiq edən orqanların vəzifəli şəxslərinin (təhqiqat orqanlarının, müstəntiqlərin, prokurorların, məhkəmələrin) fəaliyyətlərində etdikləri tövsifdir ki, bu fəaliyyət nəticəsində törədilmiş ictimai təhlükəli əməlin əlamətləri ilə CM-in Xüsusi hissəsində göstərilmiş cinayət tərkiblərinin əlamətlərinin uyğunluğu dəqiq müəyyən edilir.

İkincisi, tövsif cinayət qanunda nəzərdə tutulan ictimai təhlükəli əməli törədən şəxsin əməlinə dövlət-hüquqi qiymətin verilməsi kimi başa düşülür.

Görkəmli hüquqşünas Vladimir Kudravsev tövsifi 2 mənada başa düşülməsini aşağıdakı kimi müəyyən edir:

1) şəxsin əməlində bu və ya digər cinayətin əlamətlərinin olduğunun müəyyən edilməsi prosesi kimi;

2) məhkəmə və prokurorluq orqanlarının bu fəaliyyətlərinin nəticəsi yəni törədilən təhlükəli əməli əlamətlərinə uyğun olan cinayət hüquq normasının müəyyən edilib tətbiq olunmasının hüquqi aktlarla (müstəqillik, yaxud təhqiqat

orqanın qərarı, ittihamnamə, məhkəmə hökmü, yaxud qərarı (rəsmiləşdirilməsi). Lakin müəllifin fikrincə hüquqşünas Leviçiski bu barədə daha düzgün mövqeyə malikdir. Belə ki, Leviçiski göstərir ki, tövsif statik mahiyyətə malik deyil, nisbi dəyişkəndir. Yalnız cinayət işi üzrə çıxarılmış məhkəmə hökmü qanun qüvvəyə mindikdən sonra sabit xarakter alır.

Buna görə də cinayətin tövsifinə ayrıca bir proses kimi yaxud müəyyən fəaliyyətin nəticəsi kimi baxmaq yox, bunları vəhdətdə nəzərdən keçirmək lazımdır.

Cinayət hüquq normasının seçilməsi prosesi məhkəmənin hökmü ilə qanunda müəyyən olunmuş qaydada rəsmiləşdirilməklə başa çatır.

Eləcə də əmələ hüquqi qiymət verilməsi (yəni, cinayətin düzgün tövsif törədilmiş əməlin əlamətləri ilə cinayət hüquq normasında verilmiş cinayət tərkibinin əlamətləri arasındakı uyğunluğun müəyyən edilməsi prosesi olmadan mümkün deyildir).

Kudravsev tövsifin bu iki əhəmiyyətini birləşdirməklə cinayətin tövsifinə aşağıdakı kimi anlayış vermişdir.

Cinayətin tövsifi – törədilmiş ictimai təhlükəli əməlin əlamətləri ilə cinayət hüquq normasında nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin əlamətləri arasındakı dəqiq uyğunluğu müəyyən etmək və hüquqi cəhətdən rəsmiləşdirməkdir.

Göründüyü kimi verilmiş anlayış cinayətin tövsifini hüquqi hadisə kimi xarakterizə edir. Ancaq qeyd edək ki, tövsif prosesi digər aspektlərə də malikdir ki, bunlardan ən vacibləri də psixoloji və məntiqi aspektlərdir.

Psixoloji baxımdan cinayətin tövsifi müəyyən məsələnin həll edilməsi ilə əlaqədar təfəkkür prosesidir. Həm də tövsif məntiq qanunlarına və fəlsəfənin kateqoriyalarına əsaslanmaqla aparılır (məsələn, səbəb və nəticə, təsadüf və zərurət və digərlərinə).

Psixologiyaya aid olan ədəbiyyatlarda göstərilir ki, hər hansı bir məsələnin həll edilməsi onun başlanğıc göstərilən şəraitlə (nəticəsi arasında qarşılıqlı əlaqənin və məntiqi ardıcılığın) yolun müəyyən olunmasıdır.

Ümumiyyətlə, həll etmənin 2 kökü vardır: biri – nə tələb olunur, digərinə verilmişdir. (Raytman U).

İstənilən məsələnin həllindəki çətinlik ancaq məsələnin şərti ilə onun həlli arasındakı məntiqi əlaqənin mürəkkəbliyi ilə bağlı deyildir. Bu çətinlik həm də məsələnin qoyuluşunda onun başlanğıc və son komponentlərinin müəyyənliyi dərəcəsindən də asılıdır.

Məsələ, əməli tövsif etməli olan hüquqşünas 3 növ məsələnin həll edilməsi ilə qarşılaşması olur:

1. Həm edilməli olan məsələnin nə şərti, nə də nəticəsi məlum deyil. Başqa sözlə desək hansı nəticəyə gəlinəcəyi, necə tövsif olunacağı məlum deyildir. Belə növ məsələləri ilkin istintaq mərhələsində, yəni cinayət işinin faktiki halları hələ məlum olmadığı zaman yaranır və həll edilir. Hətta bu zaman şəxsin əməlində müəyyən tərkiblə cinayət tərkibinin olmadığı qənaətinə gətirə bilər.

2. Ola bilər ki, işdə mümkün olan nəticə məlum deyil lakin şərtlər dəqiq müəyyən olunmuşdur. Məsələ, cinayət işinin fabulası kifayət qədər müəyyən edir: iş üzrə bütün sübutlar toplanmışdır, ancaq cinayət hələ tövsif olunmamışdır. Qeyd edək ki, belə tövsif məsələlərin həll edilməsi vəzifəsi əsasən tələbə – hüquqşünasların, alimlərin, məsləhətçi hüquqşünas – praktiklərin qarşısına qoyulur.

3. Məsələnin şərti və nəticələri yaxşı məlumdur yəni faktlar və qanun norması müəyyənləşdirilmişdir. Sadəcə olaraq həll edilmiş məsələnin düzgünlüyü yoxlanmalıdır. Bu cür fəaliyyət isə I instansiya məhkəmələrinə, apellyasiya məhkəmələrinə, işə protest vermək hüququ olan şəxslərə məxsusdur.

Qeyd edək ki, bu 3 növ məsələ ancaq praktikada ən çox rast gəlinən hallardır. Praktikada fərqli variantlarda ortaya çıxır.

Bütün bu məsələlərin həll edilməsi hüquqşünasın zehni fəaliyyət kimi cinayətin tövsif prosesi müəyyən olunmuş faktlardan cinayət hüquq normasında nəzərdə tutulan tərkib əlamətlərinə doğru arası kəsilməyən dairəvi hərəkət kimi təsəvvür edilə bilər. Bu hərəkətin məqsədi cinayət əməlinin əlamətlərinin cinayət

hüquq normasının əlamətləri ilə eyniliyinin müəyyən edilməsidir. Başqa sözlə desək törədilmiş əməlin əldə etmələrinin Cinayət Məcəlləsinin hansı maddələrində belə əlamətləri nəzərdə tutan normanı müəyyən etməkdir. Bu prosesə sisə törədilmiş əməlin faktiki əlamətlərinin hüquqi əhəmiyyətini müəyyən etməyə yönələn əqli əməliyyatlardan yararılır.

Faktiki halların dərk edilməsi (faktiki həqiqət) və onların eləcə də hüquqi qiymətləndirilməsi (məhiyyət üzrə həqiqət) vastəsi ilə iş üzrə həqiqətin məzmunu müəyyənləşdirilir, yəni cinayət kim tərəfindən törədilmişdir, hansı ictimai münasibətə zərər vurulmuşdur, əməlin obyektiv və subyektiv əlamətlərinin xarakteri necədir və son nəticədə hansı cinayət törədilmişdir.

Cinayətin tövsifi hüquqi dərk etmənin bir növü kimi naməlumdan məlumla doğru mürəkkəb yoldur. Tövsifin real dərk etmə prosesində bu bir bilmədən digərinə keçməklə həyata keçirilir. Tövsif prosesində hüquqşünasın zehni fəaliyyəti öz formasına görə məntiqi prosesidir. Müəlliflərdən Q.A.Levitski qeyd edir ki, cinayətin tövsifi mürəkkəb idarə prosesinin nəticəsi olmaqla onun müvəffəqyyəti insan idrakının forma və qanunları haqqında elm olan məntiqin müddəalarının bilmək və onlara əməl etməkdən asılıdır.

Cinayətin düzgün tövsifi üçün məntiqin əhəmiyyəti şübhəsizdir. O, düzgün fikirləşməyi, fikri qəti, ardıcıl, inandırıcı və ziddiyyətlərə yol vermədən qurulmasını öyrədir. İctimai həyatın elə bir sahəsi yoxdur ki, orada məntiq qanunlarının pozulması düzgün olmayan mühakimələrin irəli sürülməsinə səbəb olmasın. Bu mənada B.Kudravsev haqlı olaraq qeyd edir ki, cinayət işinin həll edərək mühakimələrin məntiqliyi, düzgün təfəkkür qanunlarına ciddi əməl etmək hər bir hüquqşünas üçün zəruri tələbdir.

Cinayəti tövsif edərkən hüquqşünas məntiqi təfəkkürün formaları olan anlayış, mühakimə və əqli nəticədən istifadə edir.

Cinayətin tövsifi prosesi törədilmiş əməldə müəyyən növdən olan cinayət tərkib əlamətlərinin müəyyən edilməsi prosesi olduğuna görə müəlliflərdən Q.A.Pevidskinin belə fikirini haqlı saymaq lazımdır.

İnduktiv əqli nəticədə istiqaməti bir mücərrədləşmə dərəcəsində olan bilikdən daha yüksək mücərrədləşmə dərəcəsində olan yeni biliyin gizli üsulla talama hadisəsi müəyyən edildikdə yüngülləşdirmə aparmağa belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, burada oğurluq cinayətinin tərkib əlamətləri mövcuddur.

Beləliklə, tövsif barəsində düzgün nəticəyə gəlmək imkanı verən cinayət hüquq normasının müəyyən edilməsi üçün ardıcıl olaraq bir neçə məntiqi əməliyyatın aparılması tələb olunur.

Əməlin dəqiq tövsif edilməsi üçün işin faktiki halları ilə normanın əlamətləri diqqətlə müqayisə edilməlidir. Bu göstərilənlər mürəkkəb proses olmaqla eyni vaxtda baş vermir. Törədilmiş cinayət əməli fikrən müstəqil əlamətlərə parçalanır. Sonra bu əlamətlərdən hər biri müvafiq ardıcılıqla bir və ya bir neçə normada nəzərdə tutulmuş ümumiləşdirilmiş əlamətlərlə müqayisə olunur. Eyni zamanda oxşar cinayət tərkiblərinin əlamətləri bir-birindən fərqləndirilir.

“Müvafiq” gələn normanın müəyyən edilməsi tədricən aparılır. Bu proses onunla başa çatır ki, əməl özünün bütün əlamətləri ilə seçilmiş normaya uyğun gəlir və heç olmazsa bir əlamətinə görə başqa norma ilə uyğun gəlmir.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, cinayətin tövsifinin tərifində “uyğunluq” terminindən yanlış istifadə olunmasına hüquq ədəbiyyatında artıq nəzər yetirilmişdir (A.V.Naumov, A.S.Noviçenko zakonu loqiki pri kvalifikatsiy prestupleniy) “Uyğunluq tərəflərin vəziyyətlərin, obyektlərin funksional rəbitəsinin göstəricisi kimi anlaşılır”.

Buna görə də cinayətin tövsifinə tərif verilərkən müqayisə edilən əlamətlərin “uyğunluğu” kateqoriyası vasitəsi ilə yox onların “eyniliyi” kateqoriyası vasitəsi ilə izah olunması daha düzgün hesab edilməlidir. Hüquq ədəbiyyatında İ.İ.Qorelik, A.V.Naumov, A.S.Noviçenko cinayətin tövsifinin törədilmiş əməlin əlamətləri ilə seçilmiş normanın əlamətlərinin eyniliyinin müəyyən edilməsi kimi qəbul edilirlər.

Fikrimizcə bütün bunları nəzərə alsaq T.Qarayev və R.Şəmizadənin “Cinayətin tövsifinin nəzəri əsasları” kitabında cinayətin tövsifinə verdikləri anlayışı daha məqbul hesab etmək olar.

Cinayətin tövsifi konkret tördəlimiş əməlin cəhətləri ilə cinayət hüquq normasında nəzərdə tutulan tərkib əlmətləri arasında eyniliyi müəyyən etməklə müvafiq hüquqi sənəddə öz əksini tapan və cinayət hüquqi nəticələrə səbəb olan əmələ verilən cinayət olduğu göstərilir:

- 1) leqal tövsif (rəsmi tövsif);
- 2) doktorinal tövsif (qeyri-rəsmi tövsif).

Təhqiqat orqanlarının, müstətiqlərin, prokurorların cinayət işləri üzrə apardıqları tövsif leqal (rəsmi) tövsif hesab edilir.

Ayrı-ayrı elmi işçilərin, müəllimlərin, tələbələrin elmi məqalələrdə, dərsləklərdə cinayət əməlinə verdikləri hüquqi qiymət isə doktorinal (qeyri-rəsmi) tövsif hesab olunur. Qeyd edək ki, doktorinal tövsif məcburi xarakterli deyil ancaq hüquq-mühafizə orqanlarının işçilərinə əməli qiymətləndirilməsində kömək edir.

Cinayətin tövsifinin hüquqi əsas-cinayət qanunudur.

Cinayət qanunun cinayətin tövsifinin ən vacib hüquqi əsası olması cinayətin tövsifinin anlayışından da görünür. Yalnız cinayət qanunu ilə ölkədə cinayət hesab edilən əməllərin dairəsi müəyyən olunur.

Azərbaycan Respublikası CM-in 3-cü maddəsində müəyyən olunmuşdur ki, “Yalnız bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədilməsi cinayət məsuliyyəti yaradır”.

Həmin Məcəllənin 10-cu maddəsi ilə isə müəyyən olunmuşdur ki, “əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) cinayət sayılması və həmin əmələ görə cəza, bu əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədildiyi zaman qüvvədə olan cinayət qanunu müəyyən olunur”.

Cinayət qanunun dəyişiklik etmə və ona əlavələr etmək ancaq dövlət hakimiyyət orqanlarına məsusdur. Analogiyaya yol verilmir və qanunda olan boşluq yalnız qanunvericilik yolu ilə qaldırıla bilər.

Cinayət qanunun tətbiqində ona şərhlərin izahatların verilməsi də əhəmiyyətli rol oynayır. Bu mənada Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi

Plenumunun müəyyən cinayətlər üzrə verdikləri izahatlar cinayət qanunu vahid qaydada tətbiq olunmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Plenumun bu göstərişləri qanun tətbiq edən orqanlar və vəzifəli şəxslər üçün məcburidir. Bu xarakterinə görə bir çox hüquqşünas alimlər Ali Məhkəmə Plenumunun qərarlarını cinayət hüququnun mənbələrindən biri hesab olunmasını təklif edirlər.

Qeyd edək ki, bu hüquqşünasların təklifləri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına zidd olduğu üçün qəbul edilə bilməz. Çünki Konstitusiyada müəyyən olunmuşdur ki, hüququn müstəsna mənbəyi qanundur. Cinayət hüququnun yeganə mənbəyi isə cinayət qanunudur.

Cinayətin tövsifi zamanı biz cinayət qanunun konkret hansı normasının tətbiq olunması nəticəsinə gəlirik.

Cinayətin tövsifi zamanı biz törədilmiş əməlin əlamətləri ilə qanunvericilik cinayət hüquq normasının dispozişiyasında nəzərdə tutulduğu əlamətləri müqayisə edirik.

Cinayət tərkibi – cinayət hüququnda ən vacib qanunvericilik və nəzəri anlayışlardan biridir.

Bildiyimiz kimi cinayətin 4 tərkib elementi vardır: 1) qəsdin obyekt; 2) obyektiv cəhəti; 3) subyekt; 4) subyektiv cəhəti. Cinayətin tövsifi cinayətin məcburi olan bu 4 tərkib elementinə əsasən aparılır. Cinayətin tövsifi üçün həm də bu tərkib elementlərinin əsas və fakültativ əlamətlərinin də mühüm əhəmiyyəti var.

Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin normalarının dispozişiyalarında cinayət tərkibinin elementləri heç də həmişə tam şəkildə göstərilir. Çünki bu əlamətlərin müəyyən bir hissəsi cinayət hüquq nəzəriyyəsində, bir hissəsi cinayət hüququnun Ümumi hissəsinin normalarında (məsələn, CM-in 19, 20, 21, 25, 26, 28, 29 və s.) verilmişdir. Məsələn, oğurluq cinayətinin təhlili zamanı biz birinci olaraq oğurluğun nəzəri anlayışını təsəvvürümüzə canlandırırıq. Oğurluq özgənin mülkiyyətində olan əmlakı qəsdən tamah motivi ilə əvəzsiz, gizli üsulla qanunsuz

olaraq talamadır. Daha sonra oğurluğun xüsusi obyektinə əsasən bu cinayət üçün məsuliyyət nəzərdə tutan normanın yerləşdiyi fəsil müəyyən edirik.

Bu cinayətin xüsusi obyektini mülkiyyət münasibətləridir. Mülkiyyət münasibətlərinə qəsd edən cinayətlər üçün məsuliyyət CM-in 23-cü fəslində nəzərdə tutulmuşdur: sonra oğurluğa qanunvericilikdə (CM-in Xüsusi hissəsində) verilmiş anlayışından istifadə edirik.

Nəzəri anlayışda oğurluq qəsdən edilən əməl kimi xarakterizə olunduğunda biz CM-in 25-ci maddəsindən istifadə edirik. 25-ci maddədə cinayətin qəsdən edilməsinin anlayışı verilmişdir və məzmunu açıqlanmışdır.

CM-in 20 və 21-ci maddələrində isə cinayətin subyektinin ümumi əlamətləri verilmişdir.

Bütün bunlardan əlavə tövsif prosesində məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirilmələrindən və elmi komentariyalardan da istifadə olunur. Qeyd edək ki, bu fəaliyyət zamanı biz heç də cinayətin yeni modelini yaratmırıq. Törədilmiş əməlin əlamətləri ilə tutuşdurmaq üçün həmin cinayətin qanunvericilikdə müəyyən olunmuş elementlərin və əlamətlərini aşkarlayırıq.

Cinayət hüquq ədəbiyyatında cinayətin tövsifi prosesinin mərhələləri haqqında vahid fikir yoxdur. Məsələn, B.A.Kurinovun fikrincə tövsifin 3 mərhələsi vardır.

Birinci mərhələdə törədilmiş əməlin hüquqi əhəmiyyətli vacib əlamətləri müəyyən olunur, yəni pozulmuş hüquq münasibətinin növü müəyyən olunur. Bu mərhələdə hüququ tətbiq edən şəxs törədilmiş əməlin inzibati hüquq pozuntusu və ya cinayət olub-olmamasını müəyyənləşdirir. Əgər əməldə cinayət tərkibi varsa onda tövsifin 2-ci mərhələsi başlanır.

İkinci mərhələdə törədilmiş əməlin əlamətlərinə təxminən uyğun gələn əlamətlərə malik dispozisiyası olan cinayət hüquq norması təxminən uyğun gələn əlamətlərə malik dispozisiyası olan cinayət hüquq norması təxminən müəyyən olunur.

Məsələn, tövsifi aparan şəxs müəyyən edirsə ki, baxılan cinayət zərər çəkmiş həyatdan məhrum etmə cinayətidir, onda o, əməlin həyat əleyhinə olan cinayətlərin konkret hansı növünə aid olduğunu dəqiqləşdirməlidir. Həyat əleyhinə olan cinayətlər isə aşağıdakılardır

- qəsdən adam öldürmə (CM 120-ci maddə);
- anadan yeni doğulduğu uşağı qəsdən öldürməsi (CM 121-ci maddə);
- qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyacan vəziyyətində qəsdən adam öldürmə (CM 122-ci maddə);
- zəruri müdafiə həddini və ya cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla adam öldürmə (CM 123-cü maddə);
- ehtiyatçılıqdan adam öldürmə (CM 124-cü maddə);
- özünü öldürmə həddinə çatdırma (CM 125-ci maddə).

Üçüncü mərhələdə həm də törədilmiş əməlin əlamətlərinin seçilmiş normanın hansı hissəsində nəzərdə tutulmuş əlamətlərlə eyniliyi məşğələsi həll edilir.

İctimai təhlükəli əməlin cinayət hüquqi tövsifi prosesi mütləq bu üç mərhələni keçir.

L.M.Kolodkinin (h.e.d. prof.) fikrincə cinayətin tövsif prosesi 8 mərhələdən keçir.

Birinci mərhələ – törədilmiş əməl ümumi şəkildə qiymətləndirilir və CM-in Xüsusi hissəsindən bu əmələ təxminən uyğun gələn norma axtarılıb seçilir.

İkinci mərhələdə – Azərbaycan Respublikası CM-in 36-40-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran hallardan hər hansı birinin olub-olmaaması aydınlaşdırılır. Bildiyimiz kimi hallardan hər hansı birinin olması cinayət tərkibini istisna edir və tövsif prosesi dayanır.

Üçüncü mərhələdə – əgər təqsirləndirilən şəxs niyyətini həyata keçirə bilməmişdirsə, onda onun hərəkətlərində CM-in 28-ci maddəsində müəyyən edilmiş hazırlıq hərəkətlərinin (CM-in 28-ci maddəsinin 2-ci hissəsində yalnız ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsinə yönəlmiş hazırlıq cinayət məsuliyyətinə

səbəb olur) olub-olmaması, eləcə də CM-in 30-cu maddəsində verilmiş “Cinayəti törətməkdən könüllü imtina etmə”nin şərtlərinin olub-olmaması müəyyənləşdirilir.

Dördüncü mərhələdə – əgər cinayətdə bilavasitə iştirak etməmiş, lakin bununla bu və ya digər ələqədarlığı olan şəxs varsa, onda onun həmin cinayətdə iştirakçılığı məsələsi yoxlanılır.

Beşinci mərhələdə – törədilmiş əməlin obyektiv cəhətini xarakterizə edən əlamətlərin, CM-in Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinin əsas və əlavə əlamətləri ilə eyniliyi tutuşdurulur. Əgər tutuşdurulan normanın dispozisiyası blanketdirsə, istinad olunan normativin tələbləri ilə eyniliyi də bu mərhələdə müəyyən olunur.

Altıncı mərhələdə – ictimai təhlükəli əməli törətmiş şəxsin həmin cinayətin subyektiv olub-olmaması müəyyənləşdirilir. Yəni təqsirləndirilən şəxsin CM-in 20 və 21-ci maddələrinin tələblərinə cavab verib-verməməsi həll edilir.

Yeddinci mərhələdə – subyektiv xarakterizə edən faktiki əlamətlərlə eyniləşdirilir.

Səkkizinci mərhələdə – obyektə aid məsələlər həll edilir.

Fikrimizcə cinayətin tövsifinin mərhələləri haqda toxunduğumuz bu üç mülahizədən hər birisi düzgündür. Sadəcə olaraq B.A.Kurinovun göstərdiyi ikinci mərhələ digərlərinin ayrıca verdiyi mərhələlərin bir neçəsini ümumi şəkildə verir.

Cinayətin düzgün tövsifinin aşağıdakı əhəmiyyətləri var:

1. Qanunçuluğa riayət olunmasını təmin edir.
2. Törədilmiş əməlin sosial-siyasi və hüquqi qiymətini ifadə edir.
3. Təqsirkarın hüquq və qanuni maraqlarına təminat verir, cinayət məsuliyyətinin və cəzanın fərdiləşdirilməsinə, həmçinin bundan irəli gələn hüquqi məhdudlaşdırmaların qanuna tam uyğun şəkildə aparılmasına şərait yaradır.
4. Cinayət qanunvericiliyinin Ümumi hissəsinin institutlarının qanuni və əsaslı şəkildə tətbiq olunmasını təmin edir.

5. İstintaqın cinayət prosessual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilməsini şərtləndirir.

6. Cinayətkarlığın strukturunu və dinamikasının vəziyyətini düzgün xarakterizə etməyə və onunla mübarizə aparmaq üçün səmərəli tədbirlər hazırlamağa, o cümlədən cinayət qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinə imkan yaradır.

Sual 3. Cinayətin tərkib əlamətlərinə görə tövsifi.

a) cinayətin obyektə görə tövsifi.

Cinayətin tövsifi dəfələrlə qeyd etdiyimiz kimi törədilmiş əməlin əlamətləri ilə Xüsusi hissənin konkret maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin əlamətlərinin dəqiq eyniliyinin müəyyən edilib hüquqi cəhətdən rəsmiləşdirilməsidir. Praktikada artıq belə bir ənənə formalaşdırılmışdır ki, cinayətin tövsifi ilk növbədə qəsd obyektinin təhlili ilə başlanır, sonra isə obyektiv cəhətinin məzmunu və həddi müəyyən olunur. Daha sonra cinayətin subyektinin əlamətləri və subyektiv cəhətinin məzmunu (təqsirin forması, motivi və məqsədi) aşkar olunur. Tövsifin bu sxemi törədilmiş əməlin əlamətlərilə seçilmiş normanın əlamətləri arasındakı oxşarlığı və ya fərqi müəyyən etməyə imkan verir. Bu sxem eyni zamanda bir çox əlamətlərinə görə eyni olan qarışıq tərkibləri də ayırmağa imkan verir.

Cinayətin obyektı – cinayət tərkibinin əsas elementlərindən biridir. Cinayət nəzərdə tutulan elə bir ictimai təhlükəli əməl yoxdur ki, onun edilməsi hansısa ictimai münasibətə qəsd etməsin.

Ümumiyyətlə, obyeksiz cinayət ola bilməz. Cinayət qanunu düzgün tətbiq etmək üçün məntiqi olaraq ümumi, xüsusi və bilavasitə obyekt müəyyən etmək bacarığı olmalıdır.

Hazırda cinayət hüquq nəzəriyyəsində bir mənalı olaraq cinayətin obyektinin cinayət qanunu ilə kriminal qəsdlərdən mühafizə olunan münasibətlər olması qəbul edilmişdir.

Hüquq ədəbiyyatlarında bəzi cinayətin bilavasitə obyektinin predmetlərdən ibarət olması fikirləri də irəli sürülmüşdür.

Məsələn, pul, avtomobil, heyvanlar, silah və s. (Pioqtikovskiy A.A. və Menşakin B.D.). Lakin bu fikir qəbul edilməmişdir. Çünki o həm cinayətin sosial-hüquqi mahiyətinə uyğun deyil, həm də əgər ümumi və xüsusi obyekt ictimai münasibətdir, onda bilavasitə obyekt də ictimai münasibət olmalıdır.

Cinayətin tövsifi zamanı yada salmaq lazımdır ki, Cinayət Məcəlləsinin bölmə və fəsiləri xüsusi obyektə əsasən bölünmüşdür. Bir çox hallarda oxşar tərkiblər xüsusi obyektə əsasən fərqləndirilir. Məsələn, qəsdən Adam öldürmə CM-in 120-ci maddəsi ilə tövsif olunur. Xüsusi obyektə şəxsiyyətdir; “dövlət xadimi və ya ictimai xadim, yaxud xarici dövlətin nümayəndəsi siyasi niyyətlərlə və ya belə fəaliyyətə görə qisas almaq üçün öldürülmüşsə, əməl CM-in 277-ci maddəsi ilə tövsif olunur və xüsusi obyekt dövlətin konstitusiyaya quruluşunun əsasları və təhlükəsizliyini təmin edən ictimai münasibətlərdir”.

Bəzi müəlliflər (məsələn, h.e.d. B.V.Zdravomıslav) cinayətin növ obyektini də göstərirlər. Yəni xüsusi obyektə nisbətən məhdud dairəsi ictimai münasibətlərdir.

Cinayət qanunu ilə mühafizə olunan konkret ictimai münasibətlər bir neçə cinayətin obyektinə ola bilər. Məsələn, mülkiyyət münasibətləri oğurluğun, soyğunçuluğun, quldurluğun, dələduzluğun, hədə-qorxu ilə tələb etmənin və s. obyektidir. Belə cinayətlərin fərqləndirilməsi artıq obyektə görə deyil, cinayət tərkibinin digər elementlərinə görə aparılır.

Tövsif aparılarkən cinayətin bilavasitə obyektinin möhkəm müəyyən olunması tələb olunur. Bildiyimiz kimi bilavasitə obyektiv-bilavasitə CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin dispozişiyasında göstərilmiş və qəsdin birbaşa yönəldiyi ictimai münasibətlərdir. Məsələn, CM-in 126-cı maddəsinin (qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma) dispozişiyasında belə münasibət kimi şəxsin sağlamlığı, CM-in 181-ci maddəsinin (quldurluq) dispozişiyasında isə mülkiyyət münasibətləri göstərilmiş və ya nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd edək ki, CM-in bəzi maddələrinin dispozişiyasında bilavasitə obyektə yanaşı cinayətin predmeti də göstərilir. Belə hallarda cinayətin predmetini, bilavasitə obyektə qarışdırmaq olmaz. Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, cinayətin obyektlərinin məntiqi yolla müəyyən olunması prosesi ayrıca götürülmüş halda yol dialektik vəhdətdə və əlaqədə həyata keçirilir.

Cinayətin tövsif prosesində bəzi cinayətin obyektı istisna hallarda həll edilməsində yekun qərarın çıxarılması üçün kifayət edə bilər. Məsələn, özgənin mülkiyyətində olan əmlakı oğurlayan şəxs məlumdur, lakin mülkiyyətçi məlum deyil. Cinayətin obyektinin olmaması cinayət tərkibinin olmadığı haqda qərar çıxarmağa imkan verir.

Ümumiyyətlə, B.N.Kudravsev qəsdin obyektinin müəyyən olunmasının cinayətin tövsifinin ilkin proqram olmasını deməkdə haqlıdır.

Cinayət qanunda nəzərdə tutulmuş bir çox ictimai təhlükəli əməllər eyni vaxtda bir deyil, bir neçə bilavasitə obyektə qəsd edir və ya təhlükə yaradır. Məsələn, quldurluq, hədə-qorxu ilə tələb etmə, təxribat, xuliqanlıq, terrorçuluq, banditizm və s. bir çox bu kimi cinayətləri misal göstərmək olar. Belə cinayətlər ikiobyektli cinayətlər adlanır. Bununla əlaqədar olaraq cinayətə hüquq nəzəriyyəsi obyektlərdən birinin əsas bilavasitə obyekt, digərinin əlavə bilavasitə obyekt olduğunu göstərir. Məsələn, quldurluq (CM 181-ci maddəsi) cinayətinin əsas bilavasitə obyektı – mülkiyyət münasibətləridir.

Əlavə bilavasitə obyektı –zərər çəkmişin həyat və sağlamlığıdır. Qeyd edək ki, əlavə bilavasitə obyekt həllinə dispozisiyada göstərilir. Bir çox cinayətlərdə bu obyektlərlə yanaşı fakültativ bilavasitə obyektə ola bilər ki, bu da əsasən tövsifedici əlamətləri olan cinayətlərdə mümkündür.

Cinayətin tövsifi zamanı obyektə yanaşı qəsdin predmeti də aydınlaşdırılmalıdır.

Bildiyimiz kimi cinayətin predmeti qəsdin yönəldiyi obyektin bilavasitə təsirə məruz qalan elementidir. Cinayətin predmeti maddi nemətlər ola bilər. Məsələn, oğurluq cinayətinin predmeti pul, qiymətli şeylər ev heyvanları və s. qanunsuz ağac kəsmə cinayətinin predmeti, ağac kollar, qanunsuz ov etmənin predmeti vəhşi heyvanlar və s. ola bilər.

Qanunverici bir çox hallarda cinayətin predmetini də bilavasitə dispozisiyaya daxil edir ki, bu da əməlin qiymətləndirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, CM-in 204-cü maddəsinin dispozisiyasında göstərilir ki,

“Satış məqsədi ilə saxta pul, qiymətli dövlət kağızları və ya xarici valyutada ifadə olunan qiymətli kağızları hazırlama, habelə satma”.

Dispozisiyadan göründüyü kimi bu cinayətin predmeti saxta pul, qiymətli dövlət kağızları, xarici valyuta və xarici valyutadva ifadə olunan qiymətli kağızlardır. Bu cinayətin predmetini dəqiq müəyyən etməklə onu dələduzluq cinayətlərindən fərqləndirmək mümkündür. Məsələn, pul-şey lotereyalarının saxtalaşdırılması 204-cü maddənin tərkibini yaratmır, şəxsin belə əməli CM-in 178-ci maddəsi ilə, yəni “Dələduzluq” kimi tövsif olunmalıdır. Və yaxud açıq dövriyyədə olan predmetin gizli üsulla qanunsuz olaraq talanması CM-in 177-ci maddəsi ilə yəni “Oğurluq” kimi tövsif olunduğu halda dövriyyədə olmayan predmetin (məsələn, odlu silah, narkotik vasitə və s.) bu üsulla ələ keçirilməsi mülkiyyət əleyhinə olan cinayət kimi tövsif oluna bilməz.

Cinayətin tövsifi prosesində bir çox hallarda zərər çəkmişin əlamətlərinin də müəyyən edilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Zərər çəkmişin əlamətləri cinayətin müstəqil elementi təşkil etmir. Lakin bəzi hallarda cinayət tərkibinin obyektiv və ya subyektiv əlamətlərini tamamlamaqla həlledici əhəmiyyətə malik olur. Məsələn, CM-in 120-ci maddəsinin 2-ci hissəsinin 8-ci bəndində zərər çəkmişin cinsi, 152-ci maddə zərər çəkmişin yaşı, 163-cü maddədə zərər çəkmişin peşəs, 287-ci maddədə vəzifəsi və s. maddələrdə bu kimi zərər çəkmişin xarakterizə edən sosial və ya vəzifə vəziyyətini göstərən əlamətlər verilmişdir. Belə hallarda zərər çəkmişə “Xüsusi zərər çəkmiş” demək olar ki, qanunverici belə əlamətlərdən cinayət məsuliyyətinin dəqiq diferensiyasını aparmaq üçün istifadə edir.

a) Cinayətin obyektiv cəhətinə görə tövsifi.

Cinayətin obyektiv cəhəti – cinayət qanunu ilə mühafizə olunan ictimai münasibətlərə edilən qəsdin zahiri tərəfidir və cinayət konkretləşdirən əlamətlərdən biridir. Obyektiv cəhət subyektin ictimai təhlükəli əməlini, yetirdiyi zərəri xarakterizə edir.

Cinayətin obyektiv cəhətini xarakterizə edən əlamətlərdən qanuna ancaq “hərəkət və hərəkətsizlik” məlumatları daxil edilmişdir. Hərəkət insanın davranışının fəal, hərəkətsizlik isə onun passiv formasıdır.

Cinayət Məcəlləsində barəsində cinayət məsuliyyəti müəyyən edilən cinayətlərin əksəriyyəti əsasən zahiri təzahür üsuluna görə bir-birindən fərqlənir.

Məsələn, oğurluq əmlakın gizli yolla qanunsuz olaraq götürülməsindən ibarət olduğu halda banditizm təşkilatlara və ya ayrı-ayrı şəxslərə basqın etmək məqsədi vacib silahlı qruplar (bndalar) etmə belə qruplara (bandalara) rəhbərlik etmə kimi hərəkətlərdə ifadə olunur. Lakin cinayət tərkibinin obyektiv cəhəti təkcə “hərəkət” və ya “hərəkətsizlik”dən ibarət deyil. Bura həm də obyektiv cəhətin digər fakültativ əlamətləri də daxildir. Yəni cinayətin obyektiv cəhəti- əməlin zahiri cəhətini, ictimai təhlükəli nəticəni, əməllə nəticə arasındakı səbəbli əlaqəni, zamanı, məkanı və cinayətin baş verdiyi şəraiti, habelə onun edilmə üsulunu əhatə edir.

Cinayət tərkiblərinin quruluşundan asılı olaraq cinayət tərkibinin obyektiv cəhəti bir halda ancaq əməldə, məsələn, formal tərkibli cinayətlərdə başqa halda isə əməllə yanaşı ictimai təhlükəli nəticədə deməli həm də bunlar arasında səbəbli əlaqədə ifadə oluna bilər. Belə quruluş maddi cinayət tərkibləri üçün xarakterikdir. Buna görə cinayət hüquq nəzəriyyəsində cinayət tərkibinin əlamətləri əsas və əlavə əlamətlərə bölünür.

Formal tərkiblərdə əsas əlamətə ictimai təhlükəli əməl (yəni, hərəkət və ya hərəkətsizlik) əlavə əlamətlərə ictimai təhlükəli nəticə, əməllə nəticə arasında səbəbli əlaqə, zaman, məkan, şərait, habelə cinayətin edilmə üsulunu xarakterizə edən əlamətlər aid edilir.

Maddi tərkiblərin əsas əlamətlərinə isə əməl, nəticə və əməllə nəticə arasındakı səbəbli əlaqə aiddir. Qalan əlamətlər isə fakültativ əlamətlər hesab edilir.

Bildiyimiz kimi qanunvericilik bəzən müəyyən növ əməlin ictimai təhlükəsizliyini fakültativ əlamətləri dispozişiyaya daxil etməklə konkretləşdirir.

Belə hallarda hərəkət və ya hərəkətsizliklə yanaşı dispozişiyada göstərilən digər əlamətlər də məlum tərkib üçün zəruri əlamətə çevrilir.

Cinayət tərkibinin zəruri əlamətləri cinayət hesab edilən bütün əlamətlərin tərkibində olur, ona görə də cinayətin tövsifi zamanı bütün hallarda onlar nəzərə alınmalıdır. Fakultativ əlamətlər siə yalnız cinayət qanunun dispozişiyasına daxil olduğu hallarda tövsifi əhəmiyyət daşıyır. Qalan hallarda obyektiv cəhətin əlavə əlamətləri cinayət hüquqi tövsifə təsir etmir və yalnız cəzanın təyin olunması zamanı nəzərə alınır. Lakin tövsifi əhəmiyyət daşımadığı hallarda da cinayət tərkibinin fakultativ əlamətləri mütləq təhqiq edilə araşdırılmalıdır. Çünki fakultativ əlamətlərin müəyyən olunması cinayətlərin açılması və onların törədilməsinə rəvac verən şəraitin aydınlaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Cinayətin obyektiv cəhətinin elementlərinin hüquqi təbiətinin və əhəmiyyətinin düzgün başa düşülməsi mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyət daşıyır.

Xüsusi hissənin normalarının təhlili nəticəsində belə bir qənaətə gəlmək mümkündür ki, obyektiv cəhətin zəruri əlaməti olan ictimai təhlükəli əməl cinayət qanunun dispozişiyalarında müxtəlif şəkillərdə təsvir olunmuşdur. Məsələn, CM-in 126-cı maddəsinidə qanun qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma cinayətinin əlamətlərini konkret şəkildə tövsif etmişdir (dispozişiyada həm əməlin, həm də nəticənin əlamətləri verilir). Yəni praktikada hüququ tətbiq edən şəxslərə qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma cinayətinə genişləndirici təsvir verilməsinə imkan vermir və qanunun vahid qaydada tətbiqini təmin edir.

Beləliklə, əgər cinayət qanunda ictimai təhlükəli əməlin əlamətləri konkret şəkildə göstərilmişdirsə, tövsifi edən şəxsin fəaliyyəti yalnız törədilmiş əməlin əlamətləri ilə cinayət tərkibinin əlamətlərinin eyniləşdirilməsindən (müqayisə edilməsindən) ibarət olur. Lakin bu heç də cinayət hüquq normasını tətbiq edən şəxsin qiymətləndirmək imkanın tamamilə olmaması demək deyildir. Yəni,

hüququ tətbiq edən şəxsin fəaliyyəti heç də əlamətlərin mexaniki olaraq tutuşdurulmasından ibarət deyildir.

Belə ki, tövsifi edən şəxsin əməlin ictimai təhlükəlilik dərəcəsini müəyyənləşdirilməsi vacibdir. Yəni işdə məsuliyyəti istisna edən halların, əməlin ictimai təhlükəsizliyinin az olması, əməlin zərər çəkmişin reallığı ilə edilib-edilməməsi və s. hüquqi əhəmiyyətli məsələləri aydınlaşdırılmalıdır.

Xüsusi hissənin elə normaları vardır ki, bu normaların dispozişiyalarında ictimai təhlükəli əməlin əlamətləri təsvir olunmur, yalnız ictimai təhlükəli nəticə göstərilir.

Məsələn, CM-in 124-cü maddəsində “Ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə”, CM-in 144-cü maddəsində “adam oğurluğu” və s. cinayət tərkiblərində qanunverici yalnız ictimai təhlükəli nəticənin xarakterini müəyyən etmişdir. Bununla da bu kimi cinayət tərkiblərinin obyektiv cəhətlərinin formalarının müəyyənləşdirilməsini cinayət hüquq nəzəriyyəsinin ixtiyarına buraxmışdır.

Üçüncü qrup normalarda isə dispozişiyada ancaq ictimai təhlükəli hərəkət və ya hərəkətsizlik nəzərdə tutulur, nəticə göstərilir.

Məsələn, böhtan (mad.147) narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələrin istehlakına təhrik etmə (mad.236), silahlı qiyam (mad.280) və s.

Cinayət qanununda əməlin ictimai təhlükəsizliyinin müəyyən olunması blanket dispozişiyalar vasitəsi ilə həyata keçirilir. Blanket dispozişiyalı cinayət hüquq normasını tövsif edən şəxs müvafiq normativ aktlara müraciət etməlidir. Bu normativ aktdan istifadə olunması məcburidir.

Cinayətin obyektiv cəhətinə görə tövsifini apararkən yadda saxlamaq lazımdır ki, əksəriyyət cinayətlər fəal hərəkətlərlə törədilir və yalnız bəzi cinayətlər hərəkətsizliklə törədilir.

Hərəkət insanın davranışının fəal təzahür formasıdır.

Hərəkətsizlik davranışın passiv formasıdır. Bu da o zaman cinayət hüquqi əhəmiyyət kəsb edir ki, şəxs qanunla müəyyən hərəkətləri edə bilməli və etməli olduğu halda etmir.

İctimai təhlükəli əməl nəticəsində zərərli nəticənin baş verməsi də maddi tərkibli cinayətlər üçün obyektiv cəhətin vacib tövsif əhəmiyyətli əlamətlərindən biridir. Birincisi ictimai təhlükəli nəticə qəsd obyektini ilə obyektiv cəhət arasında əlaqə yaranan vasitədir. İkincisi, ictimai təhlükəli nəticənin Xüsusi hissənin normalarının dispozisiyasında göstərilməsi həmin cinayət tərkibinin maddi tərkibli olduğunu müəyyən edir. Bu isə öz növbəsində cinayətin tövsifinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Qanunvericilikdə göstərilmiş ictimai təhlükəli nəticənin olmaması əməlin başa çatmamış cinayət kimi qiymətləndirilməsinə səbəb olur, bəzi hallarda isə ümumiyyətlə, cinayət tərkibini istisna edir. Belə ki, CM-in 28.2-ci maddəsində deyilir ki, yalnız ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsinə yönəlmiş hazırlıq cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. Cinayət hüquq nəzəriyyəsində ictimai təhlükəli nəticə maddi və qeyri maddi nəticələr kimi təsnif edilir. Maddi nəticələrə şəxsiyyətə yetirilən fiziki zərər və əmlak zərəri aid edilir. Məsələn, adam öldürmə, sağlamlığa müxtəlif dərəcəli zərər yetirmə oğurluq, soyğunçuluq nəticəsində vurulmuş əmlak zərəri və s.

Qeyri-maddi nəticələrə isə şəxsiyyətin mənəvi, siyasi, əmək və digər hüquq və azadlıqlarını yetirilən zərəri, dövlət, qeyri-dövlət və ictimai təşkilatların fəaliyyətləri sahəsində yetirilən zərərlər və s. aid edilir.

Məsələn, böhtan, zorlama, adam oğurluğu, rüşvət alma, dövlətə xəyanət və s. cinayətlər nəticəsində vurulmuş zərər qeyri-maddi nəticələrə aiddir.

Bir çox hallarda qanun əlavə obyektlərə zərər vurulmasını nəzərdə tutur. Qeyd edək ki, belə hallar bilavasitə normanın dispozisiyasında açıq şəkildə göstərilmir, qanunun özünün məzmunundan irəli gəlir. Məsələn, CM-in 181-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş quldurluq cinayətində əsas bilavasitə obyekt mülkiyyət münasibətləridir, lakin quldurluq cinayəti zamanı həm də mülkiyyətçilik yaxud üçüncü şəxsin həyatına və sağlamlığına da zərər vurula bilər ki, bu da əlavə bilavasitə obyektidir.

Törədilmiş cinayətin düzgün tövsif olunmasının vacib şərtlərindən biri də səbəbli əlaqənin düzgün müəyyən olunmasıdır.

Cinayət hüquq nəzəriyyəsində səbəb dedikdə elə şərait nəzərdə tutulur ki, bunsuz ictimai təhlükəli nəticə baş verə bilməz. Müəyyən hallarda səbəbiyyət prosesində müxtəlif hallar müdaxilə edir. Bunların içərisindən ancaq nəticəni real doğurmaq imkanına malik olan onu imkandan gerçəkliyə çevrə bilən hal, yaxud hallar nəticənin səbəbi hesab edilə bilər. Başqa sözlə desək əməl nəticənin səbəbi hesab edilə bilər. Başqa sözlə desək əməl nəticəni labüd doğurmalıdır. Təcrübədə belə əlaqə bilavasitə səbəbli əlaqə adlanır.

Zəruri səbəbli əlaqə ilə yanaşı təsadüfi səbəbli əlaqə də fərqləndirilir. Təsadüfi səbəbli əlaqə müxtəlif hadisələrin kəsişməsindən doğur və baş vermiş nəticə labüd doğurmadiğından belə əməllər cinayət əməli kimi tövsif oluna bilməz. Məsələn, H. anadan zədəli doğulmuş, 9 yaşlı B-nin hissəsində yüngülvari zərbə vurmaqla tənbeh etmək istəmişdir. Lakin zərbə bilavasitə zədənin olduğu yerə vurulduğundan B-ölmüşdür. H. B-nin zədəli olduğunu bilməmişdir və billə bilməzdi. Ona görə də vurulmuş yüngül zərbə ilə ölüm arasında bilavasitə əlaqə olmadığından əməl cinayət kimi qiymətləndirilə bilməz.

Cinayətin tövsif olunması üçün obyektiv cəhətin əsas elementlərindən başqa əlavə elementlərinin də müəyyən əhəmiyyəti vardır. Əgər fakültativ əlamət qanunverici tərəfindən CM-in Xüsusi hissəsinin normalarının dispozisiyasına daxil edilmişdirsə, onda bu fakültativ əlamət artıq həmin tərkib üçün zəruri əlamətə çevrilir. Həm də qanunverici ola bilər ki, bir hüquq normasının dispozisiyasına eyni zamanda bir və ya bir neçə fakültativ əlamət daxil etsin. Məsələn, CM-in 120.2.4-cü maddəsində (xüsusi amansızlıqla və ya ümumi təhlükəli üsulla adam öldürmə), obyektiv cəhətin fakültativ əlaməti olan “üsul” bu tərkibə zəruri əlamət kimi daxil edilmişdir.

CM-in 258-ci maddəsinin (qanunsuz ov etmə) dispozisiyasına isə eyni vaxtda obyektiv cəhətin fakültativ əlamətləri olan “cinayətin törədilmə yeri”, “cinayətin törədilmə vaxtı”, “cinayətin törədilmə üsulu, əlamətləri” daxil edilmişdir.

Ümumiyyətlə, fakültativ əlamətlər normanın dispozisiyasına daxil edilmişdirsə, deməli həmin əlamətlərin tövsifi əhəmiyyəti vardır. Əgər törədilmiş əməldə həmin əlamət (və ya əlamətlər) yoxdursa, onda həmin əməl qeyd olunan maddə ilə məsuliyyət yarada bilməz.

Bəzi normalarda qanunvericim fakültativ əlamətləri məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi maddənin müvafiq hissələrinə daxil edir. Məsələn, CM-in 321-ci maddəsinin (hərbi xidmət keçməkdən boyun qaçırma) 2-ci hissəsində “eyni əməllərin müharibə vaxtı törədilməsi” nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da məsuliyyəti ağırlaşdıran əlamət kimi normaya daxil edilmişdir.

Əgər obyektiv cəhətin fakültativ əlamətləri qanunun maddəsinə daxil edilməmişdirsə, onlar tövsifi əhəmiyyət daşımır, lakin məsuliyyəti ağırlaşdıran və ya yüngülləşdirən kimi cəza təyini zamanı alınə bilər.

Cinayətin subyektiv cəhəti - bu cinayətin bilavasitə törədilməsi ilə əlaqədar şəxsin psixi fəaliyyətidir. Cinayətin subyektiv cəhəti psixi proses və psixi münasibət kimi kriminal əməlin törədilməsi ilə bağlı olur, onun ünsürü kimi meydana gəlir və mövcud olur.

Kriminal əmələ qədər həmin əmli törətməyə vadar edən daxili tələbatlar əməlin motiv və məqsədi formalaşır, faktiki törədiləcək əməlin motiv və məqsədi formalaşır, faktiki törədiləcək əməlin subyektiv elementləri şüurda inkas edilir, ona seçici fəal, müsbət, yaxud da mənfi psixoloji münasibət ifadə olunur.

Cinayətin subyektiv cəhəti mühüm hüquqi əhəmiyyət kəsb edir. Subyektiv cəhətin köməyi ilə bir sıra praktiki əhəmiyyət kəsb edən hüquqi məsələlərin uğurlu həllinə nail olunur. Cinayət məsuliyyətinin əsaslarının tərkib hissəsi kimi subyektiv cəhətin köməyi ilə cinayət sasılan əməllər cinayətə bənzəyən, lakin cinayət hesab edilməyən əməllərdən fərqləndirilir. Belə ki, törədilmiş əməldə şəxsin təqsiri olmadıqda, ancaq qəsdlə edildikdə kriminal əməl sayılan əməlin ehtiyatsızlıqdan edilməsi, eləcə də qanunla kriminallığı müəyyən məqsədlə, motivlə, yaxud da şəxsi niyyətlə əlaqələndirilən əməllərin belə motiv, məqsəd və niyyət olmadan törədilmiş cinayət sayılır.

Obyektiv cəhətinə və obyektinə görə oxşar olan bir sıra cinayətlər subyektiv cəhətin köməyi ilə bir-birindən fərqləndirilir. Məsələn, CM-in 120 və 124-cü, CM-in 120 və 122-ci, CM-in 126-cı və 127-ci və 131-ci maddələrində və s. nəzərdə tutulan cinayətlər bir-birindən yalnız subyektiv cəhətin bu və ya digər elementləri ilə fərqləndirilir.

Eləcə də kriminal əməlin xarakteri (niyyətin hansı ictimai münasibətlərə zərər yetirməsinə yönəlməsi) subyektiv cəhətin köməyi ilə müəyyən edilir. Bundan başqa cinayətin ictimai təhlükəliliyi təqsirkarın şəxsiyyətinin təhlükəliliyi xeyli dərəcədə təqsirin məzmunundan təqsir dərəcəsinə asılı olur.

Ali Məhkəmə Plenumunun bir sıra qərarlarında cinayətin subyektiv cəhətinin, xüsusən qəsdən və ehtiyatsızlıqla törədilən cinayətlər arasında fərq qoyulmasının, qəsdin məzmununun və istiqamətinin cinayətin motiv və məqsədinin ətraflı öyrənilməsinin zəruriliyinə diqqət cəlb edilir.

Cinayətin tövsifi zamanı qəsdin birbaşa və dolay qəsdən bölünməsinin və əhəmiyyəti vardır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, formal tərkibli cinayətlər yalnız birbaşa qəsdlə törədilir.

Bu halda birbaşa qəsdin əqli momenti təqsirkarın hərəkətlərinin təhlükəliliyini dərk etməsi, iradəvi moment isə təqsirkarın qanunla qadağan olunmuş bu hərəkətləri etməsini arzulamasıdır. Məsələn, CM-in 139-cu (zöhrəvi xəstəlikləri yayma), 141-ci (qanunsuz aborta etmə), 144-cü (adam oğurluğu), 334-cü (fərarilik) və s. maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayət tərkiblərini buna misal göstərmək olar.

Maddi tərkibli cinayətlər isə həm də dolay qəsdlə törədilə bilər. Bu halda birbaşa qəsdin əqli momenti təqsirkarın əməlinin ictimai təhlükəliliyini dərk etməsi, iradəvi buə məl nəticəsində baş verəcək ictimai təhlükəli nəticəni arzulamasıdır.

Dolay qəsdin əqli moenti birbaşa qəsdin əqli momenti ilə eyni olduğu halda iradəvi momenti baş verəcək ictimai təhlükəli nəticəni arzulamasa da onu şüurlu şəkildə yol verməsindən ibarətdir.

Əgər qanunverici tərəfindən dispozisiya qurularkən “bilə-bilə” terminindən istifadə etmişdirsə həmin göstərilmiş cinayət yalnız birbaşa qəsdlə edilir. CM-in 194-cü maddəsinin dispozisiyasında göstərilmişdir ki, “Qabaqcadan vəd etmədən bilə-bilə cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakı xeyli miqdarda alma və ya satma” CM-in 296-cı maddəsində “Bilə-bilə yalan xəbərçilik etmə” və sair cinayət tərkiblərini buna misal göstərmək olar. Eləcə də əgər hər hansı bir maddənin dispozisiyasında cinayətin tamah motivi və ya digər şəxsi niyyətlərlə edilməsi, yaxud hər hansı bir məqsədlə edilməsi əlaməti göstərilmişsə həmin cinayət də yalnız birbaşa qəsdlə edilir.

Məsələn, CM-in 277-ci maddəsində (dövlət xadimini və ya ictimai xadimin həyatına sui-qəsd etmə aktı) CM-in 308-ci maddəsində (vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə) göstərilmiş cinayət tərkiblərinin buna misal göstərmək olar.

Cinayət subyektə görə tövsifi.

Cinayətin subyektı ictimai təhlükəli əməli törədən və buna görə qanunauyğun cinayət məsuliyyəti daşımaq qabiliyyəti olan şəxsdir.

Cinayətin subyektinin əsas əlamətləri onun qanunla müəyyən olunmuş yaş həddinə çatması, anlaqlı olması və fiziki şəxs olması əlamətidir. Bu əlamətlər həm də cinayətin tövsifinin əsaslandırılması üçün də zəruridir. Əgər vurulmuş zərər heyvanların, uşaqların yaxud anlaqsız şəxslərin hərəkətləri nəticəsində baş vermişdirsə, onda cinayət tərkibi yoxdur, lakin heyvanı, uşağı və ya anlaqsız şəxsi bu zərərin vurulmasına yönəldən, təhrik edən şəxs varsa, həmin cinayətin icraçısı məhz həmin şəxs özü hesab edilir. İctimai təhlükəli əməli törətmiş şəxsin anlaqsız olması, əməldə cinayət tərkibinin olmaması deməkdir, lakin əməlin ictimai təhlükəliliyi isə qalır. Buna görə də məhkəmə ictimai təhlükəli əməlin törədilmə hallarını diqqətlə aydınlaşdırmasıdır və hökm yox cinayət məsuliyyətindən azad olunması haqqında qərar, zəruri olduqda isə tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi və ya edilməməsi haqqında qərar çıxarır.

İctimai təhlükəli əməli törətmiş şəxsin yaşının da dəqiq müəyyən olunması vacibdir. CM-in 20.1-ci maddəsində müəyyən olunmuşdur ki, cinayət törədənədək

on altı yaşı tamam olmuş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir. Bu tələbdən aşkar şəkildə görünür ki, hansı cinayət tərkibindəki yaş həddi 16 yaş müəyyən olunmuşdur. Həmin cinayətin 16 yaşına çatmamış şəxslər tərəfindən törədilməsi həmin maddə ilə tövsif oluna bilməz.

İctimai təhlükə əməlin cinayət hüquqi tövsifi zamanı cinayətin subyekinin yuxarıda qeyd olunmuş əlamətlərindən başqa, digər xüsusiyyətləri də mühüm əhəmiyyətə malik olur. Belə ki, CM-in bir sıra maddələrində göstərilmiş cinayətlərin subyektini hesab olunmaq üçün qeyd olunmuş əlamətlərdən başqa əlamətlər də tələb olunur. Məsələn, vəzifə cinayətlərinin, hərbi xidmətin keçmə qaydalarına qəsd edən cinayətlərin və s.

Ola bilər ki, bir halda subyektin bu əlavə əlamətləri bilavasitə CM-in müvafiq normalarının özündə göstərilsin məsələn, CM-in 162-ci maddəsində göstərilir ki, texniki təhlükəsizlik və ya əmək mühafizəsinin başqa qaydalarına riayət edilməsi vəzifəsi həvalə edilmiş şəxs tərəfindən bu qaydaların pozulması, vəzifəli şəxsin anlayışı 308-ci maddənin qeyd hissəsində verilmişdir və s. digər halda isə bu əlamətlər başqa normativ aktlarda nəzərdə tutulsun (blanket dispozisiya). Bəzi hallarda isə ola bilər ki, xüsusi subyektin əlamətlər dəqiq şəkildə Ali Məhkəmə Plenumunun qərarlarında göstərilsin. Məsələn, Ali Məhkəmə Plenumunun qərarında göstərilir ki, zorlama cinayətinin subyektini yalnız kişi cinsindən olan şəxslər ola bilər, qadınlar isə bu cinayətdə iştirakçısı kimi çıxış edə bilər.

Xüsusi obyektli cinayətlərin tövsifi zamanı aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirmək lazımdır; birincisi əgər qanunverici xüsusi subyektin əlamətini əsas daxil etmişdirsə, deməli bu əlamət həmin tərkib üçün mütləqdir və hər dəfə əlamətin olması sübut olunmalıdır. Əks halda həmin şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək olmaz.

İkincisi, xüsusi subyektin əlaməti tərkibə əməlin məsuliyyəti ağırlaşdıran əlaməti kimi daxil edilə bilər (Məsələn, CM-in 206-cı maddəsində 206.3.3-də qaçaqmalçılığın vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə

törədilməsi nəzərdə tutulmuşdur). Cinayəti tövsif edən şəxs bu məsələyə də diqqət yetirməlidir.

N ƏTİCƏ

Cinayət hüququn xüsusi hissəsi konkret cinayət əməllərinin əlamətlərini, bu əməllərə görə təyin ediləcək cəzaların növlərini və həddini müəyyən edən normaların məcmusudur.

Xüsusi hissənin normaları Ümumi hissənin normaları isə vəhdətidir və digər hüquq sahələrini normativ aktları ilə əlaqəli şəkildə fəaliyyət gəstərir.

Cinayət hüququnun Xüsusi hissəsinin sistemi – fəsiləri müəyyən məntiqi ardıcılıqla düzülüşdür. Bu ardıcılıq qüvvədə olan hazırkı cinayət qanunvericiliyində xüsusi obyektlərin əhəmiyyətinə görə düzülüşdür (“hərbi cinayətlər” fəslə istisna olmaqla).

Qeyd edək ki, fəsillərin bu cür düzülüşü “İnsan hüquqlarının ümumi bəyannaməsi”nin tələbləri ilə ziddiyyət təşkil edir. Yəqin ki, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin yeni qəbul ediləcək layihəsində nəzərə alınacaqdır.

Xüsusi hissə 6 bölmədən 19 fəsildən ibarətdir (CM-in 100-353-cü maddələri əhatə edir).

Onu qeyd edək ki, hüququ tətbiq etmə fəaliyyətinə mərkəzi yerlərdən birini də cinayətin tövsifi məəcəllələri tutur.

Cinayət qanunvericiliyinin normalarının tətbiqi mürəkkəb və çoxşaxəli bir prosesdir ki, bu da cinayət hüquq normalarının müxtəlif xarakterli olması ilə bağlıdır. Məsələn, Ümumi hissənin normalarının tətbiq olunması. Xüsusi hissə normalarının tətbiq olunması ilə müqayisədə özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir.

Cinayət hüquq nəzəriyyəsində cinayət hüquq normalarının tətbiq olunmasının müxtəlif adlı konkret mərhələləri vardır: cinayət qanunun təfsiri,

cinayət qanunun zamana və məkana görə qüvvə hədlərinin müəyyən olunması, cinayətin tövsifi, cəzanın təyini, cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmə və s.

Hər bir praktiki hüquqşünas işçi gündəlik iş həyatında cinayət qanunun və ya digər normativ aktların tətbiq olunması zərurəti ilə qarşılanır. Bütün bunların öhdəsindən gəlmək üçün isə xüsusi hazırlığın, peşə vərdişlərinin olması tələb olunur.